

VIOLENCIA, TRANSGRESSIÓ I ESCOLA

Josep Amorós i Contra

SEETDIC Barcelona Ciutat - CEEM Vil·la Joana

RESUMEN

Las conductas violentas y la transgresión de las normas que regulan la convivencia en la escuela es una de las cuestiones que más preocupa en la actualidad en la comunidad educativa. Se tiene la sensación que el respeto a la personas y a su integridad está disminuyendo.

En este texto se propone una aproximación a los conceptos de agresividad, violencia y transgresión y la diferenciación entre la violencia simbólica, sistémica y del sujeto y el análisis de algunas de las razones que desencadenan estas conductas. Aunque en algunos aspectos sea una división un poco artificial, metodológicamente se diferencia entre las que tienen que ver con las condiciones psíquicas del sujeto, las asociadas a aspectos relacionales y vinculares (intersubjetivos) y las relacionadas con las condiciones institucionales de la escuela y del entorno social

ABSTRACT

Violent behaviors and transgression of rules that maintain order in schools is one of the issues that currently concern the education community. It is felt that respect for people has deteriorated.

This article shows concepts of aggression, violence and transgression and the difference between symbolic and systemic violence of the subject and, also, the analysis of some reasons that provoke these behaviors. Although in some aspects there is an artificial division, methodologically there is a difference between those aspects that are related to psychological conditions of the subject, the relationship aspects and the environmental conditions related to the school and social influences.

L'agressivitat, la violència (entre iguals o als docents) i les transgressions (ja sigui en forma de desafiament a l'autoritat o de manca de respecte a la normativa escolar) són un dels aspectes que més preocupa als professionals del món educatiu i sobre el que es senten amb menys recursos per donar-hi resposta. Aquest text, que sorgeix a partir d'unes sessions de formació amb mestres i d'un seminari amb professionals d'EAP, intenta plantejar algunes qüestions i aportar algunes idees sobre aquest fenomen tant present a l'escola.

ACLARINT CONCEPTES

La distinció entre agressivitat i violència no sempre està clara i els conceptes són utilitzats de manera molt diversa en la literatura sobre el tema. En la perspectiva d'aquest treball són enteses com:

▪ Agressivitat:

És la tendència o conjunt de tendències que s'actualitzen en conductes reals o fantasmàtiques, dirigides a danyar a l'altre, a destruir-lo, a contrariar-lo, a humiliar-lo, etc. Es juga en el pla pulsional / instintiu. Té més una dimensió individual que social (Laplanche, Pontalis, 1979)

▪ Violència:

És el resultat de la interacció entre el social i l'agressivitat pulsional. El seu sentit es construeix amb els significants socials de cada cultura i tot acte violent és la intersecció de diversos factors: les determinacions socioculturals, les que provenen del conflicte vincular mateix i les característiques personals dels subjectes compromesos en els actes violents. En cada època la significació de la violència pot variar, així doncs es pot considerar com una construcció històrica i és un fenomen al voltant del qual s'hi construeixen diferents discursos socials, per exemple en relació al terrorisme i la violència de gènere (de la ALDEA, 1999).

▪ Per la seva banda s'entén la **transgressió** com:

Un desafiament a la llei, l'acte transgressor comporta necessària-

ment un projecte, una ideació. Això significa que en la transgressió hi ha intencionalitat. La transgressió pot ser un objectiu intermediari ja que l'important és allò que la transgressió permet obtenir, però també, en altres ocasions, el més important pot ser el gaudi que s'obté en el propi desafiament de la llei.

La relació entre agressivitat, violència i transgressió no és simple, ja que no totes les expressions de violència són viscudes com a transgressions, ni totes les transgressions comporten actes d'agressió. La llei, les normes i el context social són els que determinen la significació d'una acció concreta i la seva moralitat, no el comportament per si mateix.

Les conductes violentes i transgressores d'un subjecte no són comprensibles, doncs, només a partir de les característiques individuals. En aquest sentit és útil la diferenciació que estableix Žižek (2009) entre:

o **Violència simbòlica**[1]:

És la que forma part del llenguatge i les seves formes, és la més fonamental ja que al pertànyer al llenguatge ens imposa un determinat univers de sentit. La manera com percebem, experimentem, sentim, pensem, entenem o imaginem el món i les relacions humanes no és aliè als discursos que ens envolten. Per tant el llenguatge no és només un vehicle de comunicació, sinó que també s'ha d'entendre, sobretot, com a instruments mitjançant els quals construïm la pròpia identitat i el significat del que ens envolta. Els subjectes individuals no es poden inscriure en la societat sense ser presoners de les identitats que els construeixen els discursos dominants.

o **Violència sistèmica:**

És la que te a veure amb el funcionament del sistema econòmic i polític, és inherent a les condicions socials del capitalisme global, que suposen necessàriament la creació d'individus

exclosos i prescindibles (aturats, sense sostre, fracassats...).

o **Violència dels subjectes**

És la visible i observable en la nostra vida quotidiana, la que exerceixen els subjectes sobre els altres i els objectes.

Entre els tres tipus de violència hi ha una interacció complexa. Els dos primers tipus de violència són invisibles ja que són la base sobre la qual percebem una acció d'un subjecte com a violenta. La percepció que tenim de la violència en les seves manifestacions aïllades (assetjament entre iguals, violència de gènere, disturbis racistes, atacs terroristes..) impedeix veure la violència inherent i objectiva del sistema (la violència sistèmica). Però el fet que sigui invisible no significa que no l'haguem de tenir en compte per explicar la dels subjectes, ja que sinó semblarien simplement esclats irracionals de violència subjectiva. Bertolt Brecht ho expressa molt bé en el seu *Poema sobre la violència* quan diu: "Al riu que tot ho destrossa l'anomenem violent, però ningú no anomena violents als marges que l'opremeixen".

Aquest no és el lloc per a fer una anàlisi de les condicions d'època que ens podrien ajudar a entendre la violència que travessa la institució escolar, però aquesta no pot limitar-se a analitzar les conductes violentes i transgressores dels nens i adolescents que acull, sinó que no pot estalviar-se la reflexió sobre les condicions institucionals i socials que la generen en el discurs institucional, les normes, la metodologia, l'organització i les relacions interpersonals.



AGRESSIONS I TRANSGRESSIONS, PER QUÈ?

Les raons per les quals un alumne transgredeix les normes que regulen la vida i les relacions de l'escola i es mostra agressiu amb els altres són de diversos ordres: intrapsíquiques, relacionals i les que tenen relació amb les condicions institucionals de l'escola i l'entorn social. Encara que aquesta és, en alguns aspectes, una divisió artificial ens és útil a nivell metodològic.

Per tant, podem pensar les conductes transgressores i violentes dels alumnes com a expressió de malestars relacionats amb factors de tres tipus:

A. INTRAPSÍQUICS

Es pot diferenciar entre l'agressivitat preservativa (d'autoconservació) i la destructiva. En la primera el subjecte en sentir-se amenaçat desencadena una reacció agressiva amb l'objectiu de defensar-se i protegir alguna cosa que sent en perill. En la destructiva preval un objectiu de destrucció d'alguna cosa viscuda com amenaçadora per a la pròpia integritat.

Alguns dels factors que poden intervenir en el desencadenament de les conductes violentes i transgressores són:

o **Per una falla en els processos de representació i simbolització**

L'acte violent apareix quan hi ha dificultats per representar-se i comprendre la realitat, quan l'angoixa i el malestar no pot ser elaborat pel psiquisme i posat en paraules i hi ha dificultats per diferenciar fantasia i realitat. L'actuar és una manera d'evitar la mentalització amb el que això comporta de patiment i angoixa. (Feduchi et al. 2008)

o **Un intent de regulació per eliminar vivències de fragmentació, de vulnerabilitat i confusionals**

Ja sigui per problemes psíquics o en moments de canvis i crisis vitals (per exemple a l'adolescència) el subjecte es viu com a vulnerable, poc consistent, feble. L'acte aleshores pren la funció de reduir sentiments de confusió i incoherència internes i reduir o eliminar aquestes vivències.

o **Per reducció de la capacitat de representar-se el estats mentals propis i aliens**

Les dificultats per representar-se als altres com a víctimes i persones que tenen drets i sentiments disminueix la capacitat i voluntat d'inhibir l'agressió. També afavoreix imputar als altres el propi malestar i angoixa: són els altres els que m'angoixen i maltracten amb les seves normes, lleis, obligacions i demandes. En el límit hi pot haver un procés de desinversament de l'altre de la seva humanitat i una cosificació.

o **L'entorn viscut com hostil i persecutori**

Aquesta vivència pot aparèixer ja sigui per alteracions del caràcter (susceptibilitat, inseguretat davant situacions no controlades, necessitat de control i domini de l'entorn...) o per alteracions psicopatològiques on hi ha alteracions de la percepció (al·lucinacions) i el pensament (idees delirants).

o **Identificació amb l'agressor**

De vegades és una manera de defensar-se d'experiències traumàtiques de maltractament que s'han patit per part de persones emocionalment significatives pel subjecte. Aquesta és una de les raons perquè un alumne que ha patit o està patint maltractaments es pot convertir en un maltractador.

o **Com una manera de dotar-se d'identitat en subjectes que han perdut els seus referents habituals**

El desarrelament i les dificultats d'adaptació a realitats socials estranyes i que són viscudes com poc acollidores i hostils porten a l'exercici de la violència com una estratègia identitària personal i grupal. Aquest és un fenomen que es produeix molts cops en els immigrants i no només de primera generació.

o **Narcisisme, angoixa, avorriment**

Sentiments i emocions heterogenis, però que cada un d'ells pot generar agressió: com una afirmació del jo, necessitat de descàrrega pulsional, busca d'experiències d'excitació que facin sentir-se viu, una manera de calmar el neguit intern...

o **Com expressió de sentiments de culpa**

Entre la transgressió, la violència i els sentiments de culpa hi ha una relació paradoxal. En l'origen de la violència hi pot haver un sentiment de culpa, és a dir que molts cops el subjecte no se sent culpable per haver comés la transgressió, sinó que el malestar sovint n'és l'origen. La violència engendra culpabilitat i la culpabilitat violència. La violència s'utilitza per desfer-se de la culpa que genera la violència (Osorio, 2008).

Una de les variables explicatives de l'aparició de conductes agressives és la condició psíquica del subjecte amb la presència o no de trastorns psicopatològics:

- En alumnes amb alteracions greus de la conducta no associades a trastorn mental té a veure primordialment amb un malestar que fa símptoma en el social i on hi ha una tendència a les actuacions. S'actua perquè pensar provoca dolor mental, perquè connecta amb el propi malestar. L'acte (el desafiament i la conducta agressiva) es converteix en una manera d'estar en el món. Aquests actes tenen un component relacional important que han de ser interpretats com un missatge a desxifrar: què ens vol dir l'alumne amb la seva conducta (Bolea, 2009).
- Quan hi ha un trastorn mental greu (autisme, psicosi en les seves diverses formes) la conducta té un component d'autoregulació i té a veure amb vivències d'una gran angoixa, sensorialitat alterada i resposta anormal als estímuls, món mental ple de pors, vivències persecutòries, inseguretat davant situacions i persones noves, desconegudes i imprevistes i, com dèiem abans, amb alteracions de la percepció.

B. RELACIONALS I VINCULARS

L'escola és l'espai per excel·lència on es produeix la trobada amb

els altres i és aquesta relació la que pot desencadenar la conversió de la tendència agressiva i la hostilitat en l'acte violent en el social. És en la intersubjectivitat, i en allò que l'altre em retorna amb el seu discurs i la seva mirada, on es posen en joc qüestions fonamentals en relació a la pròpia identitat.

És en aquest registre on la violència es constitueix molts cops com una resposta a la vivència de la manca de reconeixement per part de l'altre i de la meua singularitat com a subjecte (del meu dret a la diferència, de la pròpia identitat, dignitat i forma de vida). És a dir, sentir-se tractat com un objecte i no com una persona (Honneth, 2009).

El sentiment de ser tractat injustament, que és una de les altres fonts de l'aparició de la violència, molts cops es produeix a partir d'aquesta manca de reconeixement: sense la percepció de ser reconegut, no és possible sentir-se tractat amb justícia (Touraine, 2005).

La relació docent - alumne

Aquesta relació, que abans estava caracteritzada per la jerarquia, ha donat pas a l'horitzontalitat. El docent cada cop se sent més exposat en la relació amb l'alumne, en la mesura en què està menys protegit per la seva funció, i ha de suplir, amb la seva persona i amb la seva relació amb l'alumne, la mancança d'investiment institucional de la seva posició.

Per això, cada cop és més important l'establiment d'una bona vinculació amb l'alumne i guanyar-se el seu respecte i el seu reconeixement, amb una actitud empàtica, coherència entre el discurs i els actes i competència professional, per prevenir i gestionar una de les formes més habituals en què apareix la transgressió a l'escola: el desafiament a l'autoritat. Per tant, actituds de distanciament emocional i formes inadequades d'exercir el poder associat a la funció, poden contribuir a desencadenar conductes transgressores i violentes.

Capacitat de vincular-se i de contenir (d'introduir alguna cosa de l'ordre del límit i la llei) són dos dels eixos fonamentals en què es juga la relació docent - alumne. Però, quin és el límit a partir del qual les normes i les conseqüències del seu incompliment (l'exercici de la disciplina) esdevenen una forma d'abús de poder, una certa forma d'exercir violència? Podríem dir que és quan la disciplina es torna un objectiu en sí mateixa i deixa d'estar al servei del desenvolupament de l'alumne i de les seves possibilitats d'aprendre.

Entre iguals

L'altre element sobre el que pivota és el que té a veure amb les processos d'identificació entre iguals i les dinàmiques grupals que tenen a veure amb les conductes de maltractament entre iguals i assetjament.

Hi ha una dinàmica relacional pròpia en les relacions entre iguals que dona lloc a processos diferents de convivència o confrontació. Algunes de les variables de d'aquestes lògiques relacionals, tant en la seva freqüència com gravetat, tenen a veure amb (Informe

del Síndic de Greuges, 2006):

- o El clima general del centre, de l'entorn social i de la diversitat cultural.
- o La percepció dels diferents membres de la comunitat educativa i el grau de visibilitat del fenomen.
- o La gestió que en fan els docents i la institució.
- o Els factors de vulnerabilitat d'alguns alumnes i el grau d'empatia que desperten.
- o Les lògiques i els mecanismes d'adhesió, exclusió, integració, aïllament o rebuig en el grup d'iguals.
- o La configuració de les jerarquies en el si dels grups.

C. INSTITUCIONALS I SOCIALS

Les raons que expliquen perquè en el sí de l'escola es donen dinàmiques de violència i transgressió són de diversos ordres. Responen, en part, als canvis en el context social i les noves condicions d'època -l'escola ja no és un santuari preservat i està travessada per la violència que hi ha a la societat- i són el resultat del xoc entre un sistema basat en els desitjos individualistes i una realitat quotidiana sense expectatives, de la desintegració de les estructures tradicionals i d'un món d'indiferència hostil. Són símptoma no només d'una manca d'identificació amb els models de valors que ofereix l'escola, sinó també un indicador de les deficiències i conflictes del sistema de valors de la societat.

El propi fet educatiu i la relació pedagògica són, en moltes ocasions, un desencadenant. La violència a l'escola no és només conseqüència de la violència i la crisi social, pot ser també l'efecte de dinàmiques institucionals que es produeixen en el si de la institució.

Educar és, entre moltes altres coses, posar un cert ordre a les tendències i pulsions, introduir límits i prohibicions, disciplinar, que diu Kant (2003). També podríem dir que l'escola exerceix una violència simbòlica en tant que transmissora de determinats continguts culturals, ordena determinades seqüenciacions temporals (quan s'ha de jugar, quan treballar), l'organització de l'espai, regles de funcionament i comportament arbitràries (des de com pujar l'escala a com anar vestit), tasques acadèmiques poc significatives, la utilització del cos (com seure i durant quan temps). Aquest forçament comporta en moltes ocasions, una resposta de resistència expressada en forma de conductes de transgressió de l'ordre escolar.

La manca de disciplina pot remetre a les relacions pedagògiques en el marc de la pràctica institucional i té a veure amb la metodologia d'ensenyament, amb l'ús dels espais i el temps i amb les dinàmiques institucionals. Cal tenir present també que els sistemes educatius fonamentats en una relació autoritària, una concepció i gestió de la convivència centrada en la regulació disciplinària i la manca d'investiment d'autoritat dels docents generen més respostes hostils que les més participatives (Osorio, 2008).

L'exigència inadequada, els objectius marcats pels programes i el currículum que es tornen fites impossibles per a alguns alumnes i la competència basada en el rendiment, creen sentiments de frustració, ansietat i avorriment en els alumnes i que són una font

important de conflictes.

El fracàs escolar, en una escola que distingeix els alumnes segons els seus mèrits, segons el seu rendiment, pot ser viscut com el fracàs de la persona. El fracàs escolar es converteix en un fracàs de la persona i té un efecte devastador (autoestima amenaçada, sentiments d'indignitat, ressentiment i manca de reconeixement...) i la resposta de l'alumne pot anar des de la renúncia fins a la lluita i violència contra l'escola i els seus representants. (Dubet, 2006).

Al mateix temps, els processos de pèrdua de valor de l'objecte en una societat on hi ha un sistema accelerat de consum i on es produeix una degradació del respecte a les coses explica alguns dels fenòmens de violència contra els béns comuns, com per exemple en el vandalisme.

En un món, on hi ha cada cop més una violència sense objectiu ni sentit i que no té una motivació utilitarista ni ideològica, el sentiment de fracàs, d'exclusió, d'indignitat i de no ser reconegut és el correlat que acompanya l'agressivitat del subjecte, la seva violència i les conductes de transgressió de la convivència.

Nota:

[1] Concepte desenvolupat pel sociòleg francès Pierre Bourdieu.

Referències Bibliogràfiques:

- BOLEA, E. (2009) *La hospitalidad en la escuela: acoger y acompañar al alumnado que presenta trastornos de conducta*. A "Educar aún..." (coord. Montseny, J.) Barcelona: ICE - Horsori.
- CONVIVÈNCIA I CONFLICTES ALS CENTRE EDUCATIUS. Informe del Síndic de Greuges (2006)
- DE LA ALDEA, E. *La violencia, las violencias*. Santiago de Chile: Sangria Editora. (Recull de textos de diverses dates).
- DUBET, F. (2006) *La escuela de la oportunitades. ¿Qué es una escuela justa?* Barcelona: Gedisa.
- FEDUCHI, L., TIÓ, J., MAURI, L. (2008) *Identitat i violència a l'adolescència*. Revista Catalana de Psicoanàlisi Vo. XXV/2. Publicació de l'Institut de psicoanàlisi de Barcelona.
- HONNETH, A. (2003) *Reconeixement i menyspreu*. Barcelona: CCCB (2009).
- KANT, I. *Pedagogia*. Madrid: Akal.
- LAPLANCHE J., PONTALIS J.B. *Diccionario de psicoanálisis*. Barcelona: Labor, 1979.
- OSORIO, F. (2008) *Violencia en las escuelas. Un análisis desde la subjetividad*. Editorial CEP.
- TOURAINÉ, A. (2005) *Un nuevo paradigma para comprender el mundo de hoy*. Barcelona: Paidós.
- ŽIŽEK, S. (2009) *La violència*. Barcelona: Empúries.